

ZÜLFİKÂRIYYE

(ذو الفقاریّة)

Osmanlı döneminde Mısır'da
en güçlü siyasi hiziplerden biri.

XVII ve XVIII. yüzyıl Osmanlı Mısır'ında Kâsımîyye ile birlikte en önemli güç odaklarından biridir. Bu iki hizip Mısır'ın idaresinde Osmanlı valileri yanında hayli etkili olmuştur. Bunların 1517'de Mısır'ın fethiyle birlikte ortaya çıktığı yolunda rivayetler varsa da gerçekte XVII. yüzyılda artan nüfus, bunu etkileyen genel kriz ve Yemen için yapılan mücadeleler dolayısıyla bu grupların güç kazandığı anlaşılmaktadır. İki hizip arasındaki rekabete yalnızca yüksek rütbeli emîrlere ve memurlara değil Mısır toplumunun oldukça büyük bir kesimi de katıldı. Rekabet Mısır'ın hem şehirlerine hem kırsal kesimlerine tesir etti. Çünkü Zülfikâriyye ve Kâsımîyye hizipleri, Mısır'da çok daha erken tarihlere kadar uzanan Sa'd ve Harâm lakaplı iki Arap topluluğu ile bağlantılıydı. Mısırlı tarihçiler, iki hizip arasındaki düşmanlığa ve bu bağlamda hizip üyelerinin farklı renk ve sembol kullandıklarına vurgu yaparlar; Zülfikâriyye taraftarlarının beyaz bayrak, Kâsımîyye taraftarlarının kırmızı bayrak taşıdıklarını ileri sürerler.

Zülfikâriyye hizbinin kurucusu, yaklaşık 1630 yılından 1653'teki ölümüne kadar Yücarı (Güney) Mısır'ın büyük Cırce ilçesinde sancak beyi olan Ali Bey'dir. Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'sinde, Cırce'de Ali Bey'in inşa ettirdiği mescid kitabesinde onun için "Zülfikarlı Ali" ve "Allah'ın aslanı" gibi Hz. Ali için söylenen çeşitli ifadeler kullanıldığını belirtir. Bu durumda Zülfikâriyye lakabının aslı Hz. Ali'nin meşhur kılıcı olabilir. Bu lakabın Ali Bey'e verilmesinin sebebi, üzerinde insan figürünü andıran zülfikar kılıcının olduğu bir yeniçeri bayrağı taşımasıdır. Ali Bey'in oldukça güçlü siyasi ortağı emîr-i hac Rıdvan Bey de Zülfikâriyye'nin gelişmesinde önemli yere sahiptir. 1631-1656 yıllarında emîr-i hac görevini üstlenen Rıdvan Bey XVII. yüzyılın sonuna kadar Mısır'da hayli kalabalık ve güçlü bir kapı (hâne) teşkil etti. İki de Kafkas menşeli köle olmasına rağmen (Mısırlı tarihçi Cebertî, Rıdvan'ın Gürcü olduğunu iddia eder) Rıdvan Bey ve Ali Bey Balkanlar ya da Batı Anadolu'dan gelen, bazıları devşirme kökenli ve "Rum oğlanı" diye tanınan neferleri özel ordularına aldılar. Öte yandan Kâsımîyye liderleri "evlâd-ı Arab"

باشایی برلہ باشلقه بالکمالک اولدیغی سکیان دایره سیه بولدی کندور ووش و شکر اسلام بوزد و کردوسی ایغودیه دن ایروکوروب سطر ایز و کانه امدوکیدوسب اولرله اولر د اولان مالک اساریه تقویت و برک ایچی یزبان اولان عسکری بکدره و غیره ندرکده هرچندکه وید سون ایفا اولدیجی هادوات عقوله سنه بند آیدر حوب کار ایدر کی بونک بقی عیصیان وطنان ایله کوره اولقش قرامش سوزنا تریه ایله بکین سنا همه ایدر عیث دولت طبعجه پرورد اولوب تونک طبعه سیه میدا کلان شخصک المنه کبریت دولت بوندن ایرو اولان کورین ایس و تنکا اولدیغی بولکر ایله عیثی زمان مست و سرکردت کرد اولور و قودق مصرع الدن نکور و چاک کر بیان ایله زده دیوب چارونجا بزی بقی ناما هارون ایله دوندوب نیشه کور و بوشه وارد قد صدک طریند نچه سرداری باشقیه مکتوب یازیلوب و مزبور ک طرفیندن امر کاندی وادی و بجزای کلهجی سکر کون نیشه سنک اونویله آدی کلکه اناطولی باشک زغا و اداب ایتمای سوزله شین اولوب مزبور سوزلار تقوی بفراده و بقیه و بلعزاد دن بجه و اولر و بولور و واق اولان سر ایقام و بجه و واق اولان مکاله لورده کور و کور اولور و قیجیله و قیجیله ایضا سکر اسلوی و منور و دینم دینی منور ایلوب ایله ایدام سلطین علیه عرض اید کله کوی عیودیت و تازیب متعین القیاه الی التقریر المذکوران قلع ایله عقیر حرمه سیدالکریم اولور و المرسلات نیش نام محمدان اکوس سر داری بکرتنمان باش طرفیندن دوندورده اعظم اف بیز ختیر لیه بجزایوان مکتوب صریح دیر و بسلطنه معروض بندملری بود که نامه هارون سعادت معرق ایله بجه چاساری جانیه نامور اولور و غلور و الفکار اید

جریه قرابت مسعود و الفکار ایدر دیر و قلع
شکر مد تلو شغاشلو شهر اراظم و شهنشاه معظم سلطان سلیمان خان سلطان ایلیم خان بن سلطان اجضان ادم الله تعالی نام دولت و اید سلطنته الی اغریز اولدور ان فستیز حضرتینک بلق فقتان طغوز بجزایوان ایچی شینه کونده بیز دولت و اید ایله اولور و شای به جلوس هارون بود قلدیه طوق اهرانشرف ملکانه لردن بوقیتر بقصور قلوب و دیران هارون باشتر ساین اولان اسکرک زاده اسکندر قوری ایدام ناما شکرک نوغوز بله روما بیز بطوری له اولدوسر جانیه رسالت ایله فغان اولد و فرجه بلق فقتان طغوز سنه سی رمضان شریف کون اونا کبسنده واق مزینر عیث و هوار ایچی ایدر آساره سعادت دن طبع اصل ایله دلک بزی شکر کده نیش نام فقیه سی محمده و اولوب منزل باشی اولغله آده طوار بیز کنگلند اوزره ایچکون مسکن اولوب ابرته سی فالقوب بکلیجیه آدن رازینه معزله و اراجیح محله اکوس سرداری کین باشک راناسی منزل ایله قیجی جوق سمسکر اسلام حمتدن خور اولور و بوشا و غیزه اولدی اغان اولر اسکر سؤل اولندقه مکر بچها بوری صوره نیش کوب بلعزاد کله هاصره اولد و فرجه بیز دولت طرف کوروش و کین باشی عسکر بیه بالیلر نه اولان حصارچ و سنه دیوب و بلعزاد نیشه و ارنجه اولور و زنده اولان بلعزاد و قرانجه لری تخلیه ایدر و بجزایوان لند قیجی آیدم کین بیز ایسالی اوکده قاقوب نیشه طغوز بکین بود و بجزایوان کورده حیات دن لریش سید کین قوز بوق اولدی چوکر ادرت الله بوله تلقن ابییه جاره ندر سکرک اولوب و بیز بیز و دوندوب رازینه دن فالقوب یاغون بیه موندن کین

باز

Mükâleme Takrîr'i'nin ilk iki sayfası (Bayerische Staatsbibliothek Handschriftensammlung, Signatur, cod. Turc., nr. 117)

Zülfikar Efendi'nin ölümünden sonra kopya edilen Münih'teki nüshada müstensih ismi yer almamaktadır. Yazmanın sefâret-nâmeden önceki bölümü (1^a-34^b varakları arası) Bâbîrâî'deki törenlerle ilgilidir. Burada çeşitli sivil ve askerî kadroların maaş ödemelerine dair bilgiler ve rakamlar kaydedilmiştir. Sefâret-nâmenin bunların dışında İstanbul'da üç (İÜ Ktp., TY, nr. 416; Millet Ktp., nr. K 21477, tasnif nr. 920; Âtuf Efendi Ktp., Mehmed Zeki Pakalın koleksiyonu, nr. 34 Mzp 67), Kahire'de Dârû'l-kütübî'l-Misriyye'de (Târîh-i Türkî, Tal'at, nr. 109) bir nüshası vardır. Sefâret-nâmede Avusturya'nın içinde bulunduğu askerî ve siyasî durum, müttefikleri Lehistan ve Venedik'le ilişkileri, savaş halinde bulunduğu Fransa cephesi karşısındaki durumu ve Osmanlı Devleti'nden beklentileri hususunda heyetin müşahedeleleri aktarılmakta, öte yandan Osmanlı Devleti'nin barış yapma yolundaki sonuçsuz diplomatik çabaları ve müzakereleri de ayrıntılı biçimde nakledilmektedir. Bu yönleriyle eser hem Osmanlı hem Avusturya diplomasi tarihi için önemlidir. Zülfikar Paşa'nın sefâret-nâmesi önce Viyana'da doktora çalışmasında ele alınmış, Türkiye'de de eş zamanlı olarak Mustafa Güler ve Songül Çolak'ın çalışmalarına konu teşkil etmiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Zülfikar Efendi, *Mükâleme Takrîri*, Bayerische Staatsbibliothek Handschriftensammlung, Signatur. cod. Turc., nr. 117; *Zülfikar Paşa'nın Viyana Sefâreti ve Esâreti* (haz. Mustafa Güler), İstanbul 2007, hazırlayanın girişi, s. XIX, XX, XXI, XXII; *Viyana'da Osmanlı Diplomasisi: Zülfikâr Paşa'nın Mükâleme Takrîri* (haz. Songül Çolak), İstanbul 2007, hazırlayanın girişi, s. 15, 21-24, 33; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayât* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 234, 292, 305, 306, 428, 516, 594; Silâhdar, *Târîh*, II, 652-668; Hammer, *GOR*, VI, 528-542; IX, 207, nr. 90; J. Aumer, *Verzeichniss der orientalischen Handschriften der K. Hof-und Staatsbibliothek in München*, Münih 1875, s. 36; *Sicill-i Osmânî*, II, 343; *Osmanlı Müellifleri*, III, 190; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 512; Ahmed Refik Altınay, *Âlimler ve Sanatkârlar*, Ankara 1980, s. 196-206; W. Jobst, *Der Gesandtschaftsbericht des Zül-Fiqâr Efendi über die Friedensverhandlungen in Wien 1689* (doktora tezi, 1980), Universität Wien; F. Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefâret-nâmeleri* (haz. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1987, s. 49-51; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlılar ve Bilim: Kaynaklar Işığında Bir Keşif*, İstanbul 2003, s. 256; Songül Çolak, "Zülfikâr Paşa'nın Mükâleme Takrîrine Göre Osmanlı Elçilik Heyetinin Komoru ve Pottendorf'ta Hapsedilmesi ve İstanbul'a Dönme Çabaları", *TTK Belleten*, LXX/258 (2006), s. 489-617; a.mlf., "Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Müttefikleri Arasındaki Banş Müzakerelerinde (1689) Hollanda'nın Arbuluculuk Girişimleri", a.e., LXXI/262 (2007), s. 939-967.

SONGÜL ÇOLAK

ZÜLFİKÂRİYYE

denilen neferleri tercih ettiler (“evlâd-ı Arab”, yalnız Araplar’ı değil Mısır’da asker ocaklarına bir şekilde girebilen yerlileri, aşiret üyelerini, hatta Kafkasyalı köleleri de kapsıyordu). Balkanlar ve Anadolu’dan gelenlerle Kafkas ve Arap eyaletlerinden gelenler arasındaki gerginlik bu iki hizip arasında da ortaya çıktı. Mısırlı tarihçi Ahmed ed-Demürdâşî vekâyi’nâmesinde bu ayrışmayı dile getirerek Zülfikâriyye için, “Mızrakları üzerinde bir nar (Arapça’da rummân) vardı”, Kâsımîyye içinse, “Mızrakları üzerinde rummânsız bir celbe (Farsça’da “çelep” metalden bir tabak) vardı” der. Bunun başka bir yorumu da Zülfikâriyye’de Rummân (Rûmîler), Kâsımîyye’de ise Rûmî olmayan celbâ (köleler, Arapça “celîb”in çoğulu) vardı şeklinde yapılır. 1659 yılında Ali Bey’in kölesi olan Circe hâkimi Mehmed Bey, Mısır valisine karşı isyan edip ordusuyla Kahire’ye yürüdü. Ardından Osmanlılar, Bosnalı askerleri Mısır’a göndererek bunlardan bazılarını sancak beyi rütbesine yükseltmek suretiyle Kâsımîyye’yi kuvvetlendirmeye çalıştılar. Bundan dolayı başında Boşnak Ahmed Bey’in bulunduğu Kâsımîyye 1660’ta Zülfikâriyye’ye karşı Vâdiuttarrâna adlı yerde büyük bir zafer kazandı. Savaşın ardından XVII. yüzyılın sonuna kadar Zülfikâriyye hayli güçsüz kaldı.

Rıdvan Bey’in çocuğu olmadığı halde kurduğu hâne halkı (kapısı) yıllarca Zülfikâriyye’nin devamlılığını sağladı. Vefatından sonra kölesi Hasan Bey, Hasan Bey’den sonra da onun kölesi Zülfikar Bey hânenin başına geçti. 1690’lı yıllarda Zülfikar’ın oğlu İbrâhim Bey, Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti’ni elinde tutarak siyasal ve ekonomik gücü kendinde toplamaya çalıştı. Fakat bu çaba, Hasan Bey’in diğer bir kölesi olan İsmâil Bey ve İsmâil Bey’in kayınpederi Gönüllü ağası Bilifyalı Hasan Ağa’nın (lakabının kaynağı mültezimlik yaptığı Bilifyâ adlı bir köydür) başında bulunduğu Zülfikâriyye’nin bir diğer kolunu öfkeliendirdi. Hasan Ağa, Mısır defterdarlığını elinde tutan damadı İsmâil Bey ve yeniçeri kethüdâsı olan çırağı Kazdağlı Mustafa ile bir Zülfikarlı üçlüsü kurdu. İbrâhim Bey 1691’deki veba salgınında ölünce Hasan Ağa’nın üçlüsü Mısır’daki en güçlü unsur haline geldi. Demürdâşî, Vali Kara Mehmed Paşa’nın bu üçlüye eyalet idaresiyle ilgili her konuda karar yetkisi tanıdığını söyler.

Zülfikâriyye’de ocak subaylarının bulunmasından kaynaklanan ağa, kethüdâ, çavuş gibi üst rütbeli subaylarla başodaba-

şı ve odabaşı gibi alt rütbeli subaylar arasındaki gerginlik hizbi de etkiledi. 1690’lara geldiğinde en üst rütbeli yeniçeri subayları ve özellikle Kazdağlı Mustafa Kethüdâ, 1696’da suikast neticesinde öldürülen reformcu Küçük Mehmed Başodabaşı’ya karşı çıkmaya başladı. 1711’de Kazdağlılar’ın (Kazdağlıyye) yeniçeriler üzerindeki egemenliğine daha ciddi bir tehdit, halkçı bir reformcudan ziyade siyasal-ekonomik bir fırsatçı olan Frenk / Efrenc Ahmed Başodabaşı’ndan geldi. Frenk Ahmed’in Yeniçeri Ocağı’na hâkim olma planlarını farkedene Kazdağlı Nasuh Kethüdâ sekiz yüksek rütbeli subayla Azeb Ocağı’na kaçtı. Frenk Ahmed, Mısır’daki sancak beylerinin desteğini isteyince beyler de bu mücadeleye katıldılar. Fakat en azından Circe hâkimi Mehmed Bey’in özel ordusuyla Kahire’ye gidip Kâsımîyye lideri İvaz Bey’i öldürdüğü zamana kadar mücadele Zülfikarlılar arasında cereyan etti. İvaz Bey’in ölümü iki hizip arasında Kâsımîyye’nin yenilgisiyle sonuçlanan bir savaşa yol açtı. Ancak Frenk Ahmed ile taraftarları savaşta öldürüldü ve yeniçeriler üzerinde hâkimiyet yeniden Kazdağlılar’ın eline geçti.

Savaşın ardından yirmi yıl boyunca Zülfikâriyye’nin liderliği yeniçeri subayları ile sancak beyleri arasında bölünmüş olarak devam etti. Yeniçeri Ocağı’nda, Kazdağlılar ile Gedik hânesi arasında yüksek rütbeli subaylıklar ve bununla bağlantılı olan Nil nehri, Kızıldeniz ve Akdeniz liman gümrüklerinin hâkimiyeti için rekabet ortaya çıktı. Kızıldeniz ve Akdeniz’de yapılan Yemen kahvesi ticareti iki hâneye de büyük kazanç sağlıyordu. Bu yıllar boyunca sancak beyi olan Zülfikâriyye liderleri, 1715’te Mısır valisi tarafından idam edilen Zülfikaroğlu İbrâhim Bey’in Kürt çırağı Kaytas Bey ile nüfuzlu Katamış / Kutamış hânesini kuran Kaytas Bey’in Gürcü kölesi Katamışlı Mehmed Bey idi. Aynı zamanda Bilifyalı Hasan Ağa tarafından kurulan hâne de çeşitli ocaklarda ağa rütbesini elinde tutmayı sürdürdü. Fakat Bilifyalı Zülfikar Ağa’nın 1720 civarında sancak beyi rütbesine yükselmesi bu geleneği sona erdirdi. Sancak beyi olduktan sonra Zülfikar Bey ile İvaz Bey’in karizmatik oğlu İsmâil Bey arasında Haremeyn evkafına bağlı kasabaların iltizamına sahip olmak için şiddetli bir rekabet başladı. Zülfikar Bey, İsmâil Bey’in Kâsımîyye’deki rakibi Çerkez Mehmed Bey’in desteğiyle ona karşı bir komploya da girişti. Her ne kadar Zülfikar Bey 1724’te İsmâil Bey’i öldürdüyse de Çer-

kez Mehmed ile arasında İsmâil Bey’le olduğu kadar yoğun bir mücadele cereyan etti. Bu mücadele, Çerkez Mehmed’in Zülfikarlı düşmanlarından kaçarken Nil’de boğulmasından birkaç gün önce Zülfikar’ın düşmanları tarafından öldürülmesiyle 1730’da nihayet buldu. Çerkez Mehmed’in vefatıyla da Kâsımîyye hizbi sona yaklaştı.

1730’dan sonra Katamışlı Mehmed Bey’in hânesi Zülfikâriyye’de sancak beyleri arasındaki liderliği elinde tuttu. Fakat yeniçeri subayları arasında, başında Osman Kethüdâ’nın bulunduğu Kazdağlılar kuşkusuz tek hâkim güçtü. Katamışlılar ile Kazdağlılar birlikte “riyâset” diye bilinen ve büyük bir gelir kaynağı olan defterdarlığı, hac emirliğini ve Osmanlı Mısır’ındaki yedi bölüğün en yüksek subaylık rütbelerini elde ettiler. 1730’lu yıllarda Mısır valisi, bu geliri elinde tutabilmek için riyâset sahiplerini öldürme yolundaki niyetini uygulamaya koydu. 1736’da Mısır Valisi Bekir Paşa, defterdarın evinde bir kişi hariç bütün riyâset sahiplerinin katledildiği bir toplantı düzenledi. Hayatta kalan tek riyâset sahibi Osman Bey Zülfikar, kendisinin en güçlü Zülfikarlı sancak beyi olarak ortaya çıktığı bu komploda önemli rol oynamıştı.

1740’lı yıllar boyunca Kazdağlılar Mısır’ın idaresinde söz sahibi idi. Yeniçerilere hâkim olan Kazdağlı İbrâhim Kethüdâ, 1743’te Mısır’dan kaçmak zorunda kalan Osman Bey Zülfikar’ın hânesini yenmek suretiyle Zülfikâriyye’de sancak beyleriyle ocak subayları arasında bölünmüş olan geleneksel liderliğe son verdi. 1748-1754 yılında İbrâhim Kethüdâ, Mısır’ın gerçek lideriydi. Kendisinin küçük ortağı ise Kazdağlı taraftarı olan Celfî hânesi başı azeb kethüdâsı Rıdvan idi. İkisinin de eline Kızıldeniz ve Akdeniz’deki Yemen kahvesi ticaretinden oldukça büyük bir kazanç geçti. Fakat Yemen kahvesi fiyatları, Fransa’nın Karayip denizindeki sömürgelerinden ithal edilen kahve dolayısıyla düştükçe bunlar adamlarını sancak beyi rütbesine yükseltmeye başladı, çünkü adamları ancak bu şekilde verimli kırsal iltizamlara hâkim olabilirdi. Meselâ 1770’li yıllarda Osmanlılar’a karşı isyan eden meşhur Bulutkapan Ali Bey, İbrâhim Kethüdâ tarafından sancak beyliğine yükseltilen Gürcü kölelerden biriydi. İbrâhim Kethüdâ’nın yükselişi neticesinde Kazdağlı hânesi Zülfikâriyye ile Kâsımîyye arasındaki geleneksel rekabetin üstesinden geldi. Fakat en azından XVIII. yüzyılın ortalarında Kazdağ-

lılar'ın Zülfikâriyye'ye sadakati zaman zaman ortaya çıktı. Bulutkapan Ali Bey, Mısır'da kalan sınırlı sayıdaki Kâsimiyeli sancak beylerine karşı kesintisiz mücadeleye katıldı. Bununla birlikte Kazdağlı liderlerinin Zülfikâriyye ile olan iş birliği XVIII. yüzyılın sonuna gelindiğinde tamamen nihayete erdi.

BİBLİYOGRAFYA :

Evlîya Çelebi, *Seyahatnâme* (Dağlı), X, 420, 524; Ahmed Çelebi b. Abdülgani el-Hanefî, *Evdâhu'l-işârât* (nşr. Abdürrahîm Abdurrahman Abdürrahîm), Kahire 1978, tür.yer.; Ahmed ed-De-mürdâsî, *ed-Dürretü'l-muşâne fi ahbârî'l-Kinâne*, British Museum, MS, Or., nr. 1073-1074, tür.yer.; Abdurrahman b. Hasan el-Cebertî, *'Acâ'ibü'l-âşâr* (nşr. Hasan Muhammed Cevher), Kahire 1959, I, tür.yer.; P. M. Holt, *Egypt and the Fertile Crescent: 1516-1922*, New York 1966, s. 80-96; a.mlf., "The Beylicate in Egypt during the Seventeenth Century", *BSOAS*, XXIV (1961), s. 214-248; a.mlf., "Al-Jabarti's Introduction to the History of Ottoman Egypt", *a.e.*, XXV (1962), s. 38-51; D. Behrens-Abouseif, *Egypt's Adjustment to Ottoman Rule*, Leiden 1994, s. 116-128; J. Hathaway, "Egypt in the Seventeenth Century", *The Cambridge History of Egypt* (ed. M. W. Daly), Cambridge 1998, II, 34-58; a.mlf., *İki Hizbin Hikâyesi: Osmanlı Mısır'ı ve Yemen'inde Mit, Bellek ve Kimlik* (trc. Cemil Boyraz), İstanbul 2009, tür.yer.; a.mlf., *Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları: Kazdağlıların Yükselişi* (trc. Nalan Özsoy), İstanbul 2002, tür.yer.; İ. Metin Kunt, "Ethnic-Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth-Century Ottoman Military Establishment", *IJMES*, V (1974), s. 233-239.

JANE HATHAWAY

ZÜLHALESA

(ذو الخلة)

İslâm öncesi Arap toplumundaki putlardan biri.

Halesa, üzerine bir çeşit taç oyulmuş beyaz kuvars kristal taş şeklindeki putun, Zülhalesa ise içinde bu putun bulunduğu yerin ve yapının adıdır. Zülhalesa'nın bizzat putun adı olduğu da nakledilmektedir ki muhtemelen içinde bulunduğu yapıdan dolayı puta bu ad verilmiştir. Halesa'nın Amr b. Lühay tarafından Mekke'nin aşağı kısmına dikilen put olduğu rivayet edilmektedir (Ezrakî, I, 78). Diğer taraftan Zülhalesa'nın, Mekke ile Yemen arasında Mekke'den yedi gecelik (yaklaşık 192 km.) uzaklıktaki Tebâle'de bulunan ve kutsal kabul edilen yapı olduğu ifade edildiği gibi (*Tâcü'l-ʿarûs*, "İlş" md., *Lisânü'l-ʿArab*, "İlş" md., Yâkût, II, 383), Mekke ile Yemen arasında ve Mekke'ye dört günlük mesafedeki Ablâ'da yer aldığı da nakledilmektedir (İbn Habîb, s. 317).

İbnü'l-Kelbî'ye göre bekçiliğini Benî Bâhile'den Benî Ümâme'nin yaptığı Zülhalesa Has'am, Becile, Devs, Ezdü's-Serâ ile onlara komşu olan Hevâzin Arapları'na mensup kabilelerce ayrıca Benî Zübeyd ve Tebâle Arapları'nca da tapınılıyordu. Kâbe'ye el-Kâ'betü's-Şâmiyye denildiği gibi Zülhalesa'ya da âdeta Kâbe'ye benzetmek üzere ve çok sayıda kabilenin toplandığı bir merkezde bulunduğundan el-Kâ'betü'l-Yemâniyye (el-Kâ'betü'l-Yemâme) adı verilmiştir. Zülhalesa'nın Ebrehe'nin Kâbe'ye nazire olmak üzere kilise (Kalfis / Kulleys) olduğu da rivayet edilmiştir. Zülhalesa bir ziyaret yeri idi, puta tapanlar orayı tavaf ediyor, puta kolyeler takıyor, arpa, buğday ve kurbanlar sunuyor, üzerine süt saçıyor, devekuşu yumurtaları asıyorlar, ayrıca fal okları çekerek yapacakları işlere karar veriyorlardı (Ezrakî, I, 78). Bu yapıların onun ziraatla ilgili bir ilâhe olduğunu düşündürmektedir (Cevâd Ali, VI, 273; *EP* [Fr.], II, 248).

Zülhalesa'nın önünde bu fal uygulamasında kullanılmak üzere biri buyurucu (el-âmir), biri yasaklayıcı (en-nâhi), biri de mühlet verici (el-müterabbis) olmak üzere üç fal oku vardı. İnsanlar herhangi bir şeye karar vermek istediklerinde putun yanına gelip fal oklarını çekiyor ve çıkana uyuyorlardı (bk. EZLÂM). Tebâleli birisi, öldürülen babasının intikamını almak maksadıyla falaka çekmek için gelmiş, istediği ok çıkmayınca, "Ey Zülhalesa! Eğer senin baban öldürülmüş olsaydı intikam almayı yasaklamazdın" demiştir (İbnü'l-Kelbî, s. 23). Bir diğer rivayete göre ise İmruülkays b. Huçr, intikam amacıyla Benî Esed'e baskın yapmadan önce Zülhalesa'ya gidip üç defa fal oklarından çekmiş, her defasında yasaklayıcı ok çıkması üzerine okları kırıp putun üzerine fırlatarak, "Eğer senin baban öldürülmüş olsaydı beni bu intikamdan alıkoyamazdın" demiş, ardından da Benî Esed'in üzerine yürüyerek onları yenmiştir (*a.g.e.*, s. 30).

Hz. Peygamber bir hadisinde, "Devs kabilesinin kadınları eskiden olduğu gibi tapanmak için Zülhalesa'nın etrafında izdiham oluşturmadıkça dünyanın sonu gelmeyecektir" buyurmuş (*Müsned*, II, 271), diğer taraftan Mekke'yi fethettikten sonra 10 (631) yılında Cerîr b. Abdullah el-Becelî'ye, "Şu Zülhalesa'yı yıkıp da gönlümü rahatlatmaz mısın?" diyerek orayı tahrip etmesini istemiştir. Cerîr, Becile kabilesine mensup Ahmesoğulları'ndan 150 süvariyle birlikte Zülhalesa'ya gidince Has'am ve Bâhile kabileleri tapınağı ko-

rumak için savaşmışlar, Cerîr de Bâhile'den 100, Has'am'dan çok sayıda ve Benî Kuhâfe'den 200 kişiyi öldürerek Zülhalesa tapınağını yıkıp ateşe vermiştir (Buhârî, "Cihâd", 154, 192; "Menâkıbü'l-enşâr", 21; "Meğâzî", 62; *Müsned*, IV, 360, 362, 365). Daha sonra Zülhalesa adı verilen taş Tebâle Camii'nin kapısına eşik yapılmıştır (İbnü'l-Kelbî, s. 23-24, 30).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 271; IV, 360, 362; İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Eşnâm* (nşr. Ahmed Zeki Paşa), Ankara 1969, s. 23-24, 30; İbn Habîb, *el-Muḥabber*, s. 317; Ezrakî, *Aḥbâru Mekke* (Wüstenfeld), I, 78; Yâkût, *Muʿcemü'l-büldân*, II, 383; *Tecrid Tercemesi*, VIII, 389-390; X, 358-360; J. Wellhausen, *Res-te arabischen Heidentums*, Berlin 1897, s. 45-48; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VI, 270-273; T. Fahd, "Dhü l-Khalaşa", *EP* (Fr.), II, 248.

ÖMER FARUK HARMAN

ZÜLHULEYFE

(ذو الحليفة)

Hac veya umre maksadıyla Medine'den Mekke'ye gidenlerin ihrama girdikleri mikât yeri.

Hz. Peygamber zamanında Medine'den Mekke'ye giden yolun ilk merhalesi olan ve Medine haremını sınırlayan dağlardan Âir (Ayr) yakınlarında Medine'nin güneybatısındaki Akik vadisinde bir derenin adı olan Huleyfe, Arabistan'da aynı adı taşıyan diğer yerlerden ayırt edilmek için Zülhuleyfe diye anılmıştır. Su kaynakları bakımından zengin sayılan, özellikle Hz. Ali'ye nisbet edilen bir kuyudan dolayı "Âbâr-ı Ali" (Ebyârâli) adıyla zikredilen Zülhuleyfe, batısında yer aldığı Akik vadisinden ötürü Akik Zülhuleyfesini olarak da bilinir. Medine'den Zülhuleyfe'ye Tarîkuşşecere veya Tarîkulmuarres yoluyla gidilir. Hz. Peygamber, Medine'den çıkarken Tarîkuşşecere yolundan gider, Medine'ye ise bu yoldan daha aşağıda bulunan ve şehre daha yakın olan Tarîkulmuarres yoluyla dönerdi (Buhârî, "Hac", 15). Resûl-i Ekrem, Medine çevresinden Mekke'ye gidenlerin Medine'de veya en geç Zülhuleyfe'de ihrama girmeleri gerektiğini söylemiştir (Buhârî, "Hac", 7, 9-12; Müslim, "Hac", 11-12). Zülhuleyfe, Mekke'ye en uzak mikât yeridir, dolayısıyla burada ihrama girmek daha faziletlidir (İbn Hacer, III, 453).

Hz. Peygamber hicretten sonra dört defa Medine'den Mekke'ye gitmek üzere yola çıktı ve bu sırada Zülhuleyfe'ye uğradı. Zilkade 6 (Mart 628) tarihinde sahâbilerle